

Woord ten geleide

Hartelijk welkom in de Rode Hoed op deze stralende voorjaarsdag. Waarom bent u hier eigenlijk? Waarom zijn wij hier in plaats van op een terrasje in de zon of aan de wandel in het bos? Wat zoeken wij hier? Om elkaar te ontmoeten, neem ik aan, en daarnaast of daarin om de Eeuwige te ontmoeten. Om bezinning, om ons een kritische spiegel te laten voorhouden, om bemoediging en inspiratie, om troost - het zal voor niemand precies hetzelfde zijn. Vandaag gaat het hier speciaal om dat laatste element. Troost. 'We zijn de leegte,' zingt Wende zo meteen, 'en weten niet hoe ons te vullen.'

En de schrijver Michael Ignatieff zegt: 'Vertrouwing is het tegengestelde van berusting.' 'Berusten is je overgeven, elke hoop opgeven dat het anders zou kunnen zijn. (...) Troost vinden is je verzoenen met het feit dat de wereld is zoals hij is, zonder de hoop op gerechtigheid te verliezen.'

Moge dit hier een plek zijn, even voor troostzoekers, voor allen die de hoop niet willen verliezen.

Overweging

Een paar maanden geleden verscheen de Nederlandse vertaling van het boek *Troost. Als licht in donkere tijden* van de Canadese politicus en schrijver Michael Ignatieff. In zeventien hoofdstukken laat Ignatieff in chronologische volgorde zien hoe en waar denkers en schrijvers in de westerse wereld troost gezocht hebben, van de oudheid tot onze eigen tijd, van de psalmen tot Václav Havel.

In de maand na publicatie werd het boek al meteen vijf keer herdrukt. Kennelijk hebben veel mensen behoefte aan troost. Ignatieff zelf werd tot het schrijven aangezet door de persoonlijke ervaring die hij in Utrecht opdeed, toen hij een lezing moest geven op een koorfestival waar alle honderdvijftig psalmen ten gehore werden gebracht, getoonzet door verschillende componisten. Hij, zelf ongelovig, beschrijft die gebeurtenis zo: 'De muziek was prachtig, de woorden raakten me diep en de ervaring had een louterend effect dat ik tot op de dag van vandaag probeer te verklaren. Ik was gekomen om een lezing te geven, maar wat ik vond was troost: in de woorden, de muziek en de tranen van herkenning bij de toehoorders.'

Het mooiste voorbeeld van troost in de bijbel hebben we zojuist gehoord: als de welvarende Job door rampspoed wordt getroffen, al zijn bezit verliest, al zijn kinderen verliest, tot zelfs zijn eigen gezondheid aan toe, komen drie vrienden hem troosten door zeven dagen lang zwijgend bij hem te zitten. In het bijbelverhaal gaat het mis op het moment dat zij dat zwijgende meeleven verbreken en proberen een verklaring te vinden voor al de ellende die Job getroffen heeft. *Het is een neiging die maar al te herkenbaar is, waar ik ook mezelf wel op betrap, dat je als je hoort dat iemand longkanker heeft, na de eerste schok al gauw vraagt 'rookt hij?'*

De verklaring die de vrienden van Job zoeken ligt meer op metafysisch niveau en hoe meer Job zich daartegen verdedigt, hoe venijniger de beschuldigingen van de vrienden worden dat hij wel iets heel erg fout gedaan moet hebben dat dit lot hem nu treft. Ze willen er niet aan dat het leven niet rechtvaardig is, dat geluk en pech, ziekte en gezondheid niet eerlijk verdeeld

worden. Jobs lijden brengt hun wereldbeeld, waarin alles klopt, niet aan het wankelen. En dus kunnen zij hem niet troosten na die eerste zeven dagen van zwijgend meeleven.

Michael Ignatieff voert allerlei historische personen ten tonele die zelf getroost willen worden en die de denkbeelden, de overtuigingen die zij eerder koesterden als het ware toetsen op hun houdbaarheid, nu het hele bestaan op losse schroeven is komen te staan. Eigenlijk zou elk van hen een eigen toespraak verdienen, maar dat doen we dus maar niet.

Aangrijpend vond ik het verhaal van Cicero, die moest toezien hoe zijn republikeinse idealen het aflegden tegen de voorkeur voor een sterke man, maar die daarnaast groot persoonlijk verdriet te verwerken kreeg. Hij stond bekend om zijn overtuigende retoriek en geschriften het licht had doen zien over consolatio, troost. Daar had hij een bijzonder masculiene - als het niet zo'n anachronisme was zou ik zeggen: een machovisie op: vrouwen mochten voor hem verdriet hebben, hun kleren scheuren en huilen, maar mannen moesten zich 'vermannen' en stoïcijns hun lot dragen, hun gewone publieke optreden aanhouden en overgaan tot de orde van de dag. Hij had een bijzonder hechte band met zijn dochter Tullia, beter dan met zijn (tweede) vrouw. Maar zij stierf in het kraambed, en Cicero werd geheel overmand door het gemis en zijn verdriet. Hij trok zich terug uit het publieke leven, verzorgde zichzelf niet meer en zwierf verwilderd rond. Hij was doof voor vrienden die hem zijn eigen 'consolatio' voorhielden. Maar na maanden van deze rauwste rouw, weet hij toch geen andere weg en gaat zijn eigen theorie toch in praktijk te brengen. Hij probeert als redenaar met al zijn overtuigingskracht terugkeer naar de republiek te bepleiten en zo het tij te keren. Ook hij houdt dus eigenlijk, net als de vrienden van Job, vast aan zijn bestaande wereldbeeld. Redt hem dat, privé? Wie zal het zeggen, ik vermoed van niet, al stelde het hem wel in staat weer een sociaal wezen te worden. Politiek redde het hem niet. Zijn inspanningen zijn tevergeefs. Zijn politieke tegenstanders zorgen er uiteindelijk voor dat hij in een hinderlaag wordt gedood.

Twee hoofdlijnen zijn te ontdekken in het verdriet waarvoor zij verlichting zoeken: een persoonlijke en een politieke. Politiek? Is dat een reden voor diep verdriet waarvoor troost nodig is? Ignatieff geeft er overtuigende voorbeelden van: Cicero dus, en een latere Romeinse keizer die zijn rijk wilde verdedigen tegen de barbaren, maar onder ogen zag dat hij en zijn leger daarbij dezelfde methoden van bloedvergieten, plundering en verkrachting toepasten als waar hij zo tegen gekant was. Abraham Lincoln die achter zijn idealen van afschaffing van de slavernij bleef staan, maar onder ogen moest zien dat ook toen de strijd van de burgeroorlog gewonnen was, de eenheid van zijn land, de Verenigde Staten, nog heel ver weg was (en dat is zij nog steeds, tot op de dag van vandaag). Wij kunnen die voorbeelden moeiteloos aanvullen uit onze eigen tijd. Socialistische idealen die in het 'reëel bestaande socialisme' slechts als ideaal staande bleven, niet opgewassen tegen de werkelijke praktijk van alledag. De hoop dat de Coronacrisis een keerpunt zou zijn in onze omgang met dieren en dat we geleerd hadden ook zonder vliegweisjes gelukkig te kunnen zijn, maar niets hoor. En nu onze idealen van pacifisme, en de hoop die we koesterden dat wederzijds economisch belang tot vrede zou leiden, 'Wandel durch Handel', dat luisteren naar de ander de angel uit conflicten zou kunnen halen. En nu, we juichen misschien nog net niet als er een Russisch schip in de Zwarte Zee tot zinken wordt gebracht of als we horen hoeveel tanks of militaire eenheden uitgeschakeld zijn, maar een zekere primitieve reactie, me verkneukelen bij zulk nieuws, is mij toch niet vreemd. Luisteren naar denkbeelden die uit machtswellust ontspruiten en uit nostalgie naar een Groot-Russisch Rijk, een verleden dat nooit bestaan heeft? Liever

niet. Luisteren naar de irrationele angst dat de NAVO een invasie van Rusland van plan is? Ook liever niet, al is het misschien wel nodig. Maar het komt ons zo absurd voor dat we die angst maar moeilijk serieus kunnen nemen - dus écht luisteren? En zo schiet Poetin niet alleen een land in puin en een volk, maar ook onze idealen, gebaseerd op een wereldbeeld dat eerder idealistisch dan realistisch blijkt te zijn. Dus verdriet om politiek, om teloorgegane idealen? Ja, heel herkenbaar.

Het persoonlijke leed in de portretten die Michael Ignatieff schetst, wordt veroorzaakt door het verlies van gezondheid of door het verlies van geliefden. Voor wie die geen jonkie meer is, zou dat niet herkenbaar zijn? Je kunt het ook jezelf aandoen, door hersenspinsels, wanen, zelfbeschuldiging of noem maar op. Marieke Lucas Rijneveld en Wende Sniijders laten ingenieus en intens zien op hoeveel verschillende manier wij allemaal ongelukkig kunnen zijn, hoe wij dat bedekken en anderen niet toelaten, en het zo nog erger maken (ik wilde hier een paar treffende regels citeren, maar kan niet kiezen - lees de tekst zelf nog maar over in alle rust).

Vindt een van die zeventien denkers die Ignatieff opvoert, gelovigen en ongelovigen, een troost die ook voor ons overtuigend is? Niet veel, denk ik. We vinden flarden misschien, fragmentjes van een levensstijl die inspireert, een kwestie van 'zien, soms even'. Maar een hele theorie, een methode, een denkbeeld waardoor de gebroken werkelijkheid weer rond wordt, nee. Tenminste, als wij het idee van een hiernamaals en een laatste oordeel waarmee alles goedge maakt zal worden waardoor wij - en speciaal de onderdrukten - ons kunnen neerleggen bij het lot, achter ons gelaten hebben, opium van het volk.

Wat maakt dan dat het boek als geheel toch troost biedt? Of, om het uit te breiden, wat maakt dat het lied van Wende, of rouwgedichten, van 'Egidius waar bestu bleven' tot 'Dood kind' en 'Waar moet ik heen met mijn verdriet' van Freek de Jonge, zo troostrijk zijn? Die teksten bieden toch ook geen antwoord, geen gedachteconstructie die de werkelijkheid weer héél maakt?

Ik denk dat het de herkenning is die helend werkt. We herkennen ons in de ervaring die in het lied of gedicht wordt opgeroepen, hoe anders de concrete details misschien kunnen zijn. Die herkenning maakt dat je je gezien voelt, dat je niet alleen bent in je ellende. Dergelijke teksten zijn als de vrienden van Job die gewoon alleen maar bij hem zitten en zo zijn verdriet delen. Zij zien Job. Pas als zij beginnen te spreken en wat Job is overkomen proberen in te passen in hun wereldbeeld, kijken zij langs hem heen, zien zij aan hem voorbij. En Jobs allengs woedender wordende antwoorden zijn een schreeuw om gezien te worden zoals hij is. Een schreeuw eerst naar zijn vrienden, maar de geadresseerde is uiteindelijk God zelf.

Als we voelen, of hopen, dat God iemand is tot wie we in relatie staan, is dat de troost die ons geloof kan bieden: ten diepste gezien te zijn. Met al je verdriet, met al je vreugde ook, met al je goede bedoelingen en al je mislukkingen. Weten dat je gezien, gekend wordt, dat verandert niets aan je situatie, je snik zit nog onzichtbaar en hoog in je keel, je bent nog steeds bang om in een leeg huis thuis te komen, ligt misschien nog altijd te woelen, je krijgt je gezondheid er niet mee terug, je gestorven geliefde is nog altijd dood. En toch, toch helpt het. Je met je moeheid, je pijn, geborgen te weten, gezien met milde ogen, omvat door zachte handen van ontferming, dat helpt om het leven weer aan te gaan, om je niet alleen maar breekbaar en weerloos te voelen.

Of is dat hele idee van een God bij wie je geborgen bent wensdenken, projectie, kinderlijk verlangen naar een ideale vader of moeder? Ik hóóp van niet, maar zeker weten doen we niets

als het over deze dingen gaat. Niets is in steen gebeiteld. Niet alleen hebben wij hier, zoals we bij elkaar zijn, verschillende godsbeelden, vaak ook verschillen die bij jouzelf van dag tot dag, althans zo vergaat het mij. Adonai, de onuitsprekelijke Naam, Ik-zal-er-zijn, of - abstracter en minder persoonlijk - Systeem, zoals Leo Vroman in zijn gedichten zijn 'godsbeeld' benoemde, het Al, de grond van ons bestaan, de samenvatting van 'deze wereld anders'...

Wat moet je met die ontferming en dat gezien en gekend worden als je een meer abstract, onpersoonlijk idee van God hebt? Dan toch minstens dit, dat wij kunnen proberen die rol van de Naam-Ik-zal-er-zijn voor anderen te hebben, dat wij anderen de vertroosting kunnen geven van werkelijk gezien te worden, gehoord, niet alleen gelaten. Dat wij zo waarmaken dat wij geschapen zijn naar Gods beeld en gelijkenis, en voor wie het nodig heeft er te zijn, zo toegankelijk, zo genadig als wij hopen of vertrouwen dat Hij (Zij) voor ons is.